

Sprawozdanie z działalności Komisji Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego za lata 2020–2023 (2024)

20 lutego 2020 r. odbyło się seminarium Komisji Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego pt. „Metodyka gromadzenia i możliwości harmonizacji danych geograficzno-historycznych w Polsce”. Tradycyjnie obradowano w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk (IH PAN). Celem seminarium było podjęcie dyskusji nad problemami pojawiającymi się w pracach z danymi cyfrowymi z zakresu geografii historycznej, zwłaszcza dotyczącymi ich gromadzenia i harmonizacji. Podczas spotkania wygłoszono cztery referaty: „Problemy trwałych identyfikatorów dla historycznych obiektów geograficznych” (Grzegorz Myrda, Tomasz Panecki – obaj z IH PAN), „Zasób źródłowy, integracja i harmonizacja danych w projekcie Galicji i Śląska Austriackiego w latach 1857–1910 (GASID.pl)” (Krzysztof Ostafin – UJ), „Metodyka integracji danych topograficznych i nazw geograficznych ze Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego” (Paweł Kowalski – PW), „Charakterystyka referencyjnych zasobów danych przestrzennych do badań historycznych” (Bartłomiej Bielawski). Trzy z powyższych referatów ukazały się w formie artykułów w „Studia Geohistorica”¹.

Po referatach odbyła się interesująca, wielowątkowa dyskusja z udziałem osób

reprezentujących różne dyscypliny (historycy, geografowie, kartografowie, językoznawcy, informatycy). Zwracano uwagę na takie aspekty, jak konieczność jasnego zdefiniowania rodzajów danych wprowadzanych do baz czy oddzielenie danych źródłowych (pochodzących bezpośrednio ze źródeł historycznych) od krytycznych (ustalonych przez badacza). Dyskutowano o problemach związanych z nieprecyzyznością i niejednorodnością źródeł, o tym, w jaki sposób zapisywać pochodzące z nich dane w bazach i jak poprawnie tworzyć trwałe identyfikatory. W kontekście harmonizacji danych zwracano uwagę na znaczenie używania identyfikatorów z baz referencyjnych (Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych; Wikidata; Geonames; inne). Dyskutowano również o możliwości współpracy między instytucjami naukowymi a organami państwowymi celem włączenia do wykazów państwowych danych historycznych pochodzących z prac dokumentacyjnych. Podobnie rozważano możliwości współdziałania z archiwami państwowymi m.in. w zakresie wytworzenia danych i narzędzi użytecznych w pracach archiwistów. Dyskutowano również o automatyzacji pracy badawczej dzięki użyciu narzędzi do odczytu tekstu, wykorzystujących uczenie maszynowe, a także o znaczeniu poprawności danych referencyjnych w tym procesie. Spotkanie pozwoliło na zdiagnozowanie obecnych problemów z gromadzeniem i harmonizacją danych w badaniach geograficzno-historycznych w Polsce, wskazując również ich przyczyny i proponując nowe sposoby ich rozwiązania.

W niedługim czasie od opisanego seminarium rozpoczęła się w Polsce pandemia

¹ G. Myrda, T. Panecki, *The Problem of Using Persistent Identifiers for Historical Geographical Objects*, „Studia Geohistorica”, 8, 2020, s. 179–193; K. Ostafin, M. Troll, D. Kaim, J. Taczanowski, *Problem doboru jednostek odniesienia przestrzennego w integracji danych z drugiej połowy XIX i początku XX w. z terenów Galicji i Śląska Austriackiego*, „Studia Geohistorica”, 8, 2020, s. 194–212; w nieco zmienionej formule: A. Głażewski, P.J. Kowalski, *Internetowy Atlas Polski Niepodległej – metodyka opracowania bazy miejscowości i granic administracyjnych oraz analizy pochodne*, „Studia Geohistorica”, 10, 2023, s. 119–137.

COVID-19, dotykająca wiele sfer życia społecznego i naukowego. Działalność Komisji została *de facto* zawieszona – powyższe seminarium było jedynym jej posiedzeniem w 2020 r., a w 2021 r. nie odbyło się żadne spotkanie.

Funkcjonowanie Komisji zostało przywrócone 6 czerwca 2022 r., kiedy to miało miejsce posiedzenie organizacyjne. W pierwszej części przeprowadzono wybory części członków, dyskutowano o bieżącej sytuacji czasopisma „*Studia Geohistorica*” oraz ustalono plan pracy Komisji na najbliższe miesiące. Druga część spotkania poświęcona była przygotowaniom do XXI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich (Białystok, 17–20 września 2024). Komisja, we współpracy z Zakładem Atlasu Historycznego IH PAN, Katedrą Geomatyki i Kartografii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej oraz Ośrodkiem Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce i Pracownią Geoinformacji Historycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II zgłosiła panel „Perspektywa przestrzenna w polskich badaniach historycznych”, który został włączony do programu Zjazdu. Przewodnicząca Komisji Beata Konopska zaprezentowała założenia panelu, skład prelegentów oraz plan prac przygotowawczych.

Kolejne posiedzenie Komisji, a zarazem otwarte seminarium, odbyło się 27 października 2022 r. Referat pt. „Złożone nazwy geograficzne z członem *stok* na historycznym Mazowszu. Problemy badawcze” wygłosiła członkini Komisji Elżbieta Kowalczyk-Heyman². Prelegentka w swoim wystąpieniu dokonała krytyki literatury dotyczącej prezentowanego tematu, wskazując zwłaszcza na częste wrywanie nazw z kontekstu źródłowego, co prowadzi do błędnych wyników badań. Następnie omówiła pochodzenie członu *stok*, wskazała

na formy jego występowania oraz zasięg terytorialny (łącznie odnotowano 81 nazw tego typu). W dyskusji nad referatem odnotowano się m.in. do różnic terytorialnych związanych z występowaniem osad z członem *stok* w nazwie. Podkreślano znaczenie prowadzonych obecnie prac nad *Słownikiem historyczno-geograficznym Mazowsza w średniowieczu*, i analogicznym dla Podlasia, w badaniach nad nazwami tego typu i podobnymi, będącymi specyfiką mazowiecką lub mazowiecko-podlaską. Odnośnie do kontekstu regionalnego występowania nazw wskazywano na znaczenie najazdów jaćwieskich i litewskich. Podkreślano również przydatność badań nad tymi nazwami w ustalaniu chronologii osad³.

Korzystając z doświadczeń nabytych w pandemii, powyższe seminarium zorganizowano w formie hybrydowej (stacjonarnej i online), co pozytywnie wpłynęło na frekwencję spotkania i stało się standardowym trybem obrad posiedzeń i seminariów Komisji.

W 2022 r. odbyły się kolejne dwa spotkania Komisji. Pierwsze z nich 17 listopada miało charakter zamknięty i poświęcone było przygotowaniom panelu na Zjazd w Białymstoku. Drugie, 8 grudnia, miało charakter otwarty i jego tematem były dzieła Karola Perthéesa, opracowywane w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w IH PAN pod kierunkiem Bogumiła Szadego. W trakcie seminarium pt. „Ostatnia mapa Polski. Szkice i mapy «szczegulne» Karola Perthéesa” członkowie zespołu projektowego wygłosili cztery referaty: „Wizerunek Karola Perthéesa” (Henryk Rutkowski – IH PAN), „Karol Perthées i jego memoriał” (Dorota Dukwicz – IH PAN), „Geograficzno-statystyczne opisanie parafiiów Królestwa Polskiego” (Bogumił Szady – KUL, IH PAN) oraz „Mapy specjalne (szczególne) województw Karola

² Było to zarazem ostatnie otwarte seminarium Komisji z referatem Elżbiety Kowalczyk-Heyman, która zmarła 14 stycznia 2024 r. Zob. T. Związek, M. Gochna, *Elżbieta Kowalczyk-Heyman*, w tym tomie.

³ Referat ukaże się w formie książki, którą obecnie przygotowuje do wydania Wydawnictwo IH PAN.

Perthéesa” (Tomasz Panecki – IH PAN). W dyskusji zastanawiano się nad możliwościami porównania map specjalnych z innymi mapami z epoki i nad tym, jak dzieła Perthéesa były wykorzystywane ówczesnie. Wskazywano na złożoną relację między opisami, szkicami i mapami w procesie tworzenia tych ostatnich. Ponieważ opisy i szkice tworzone na podstawie struktur terytorialnych Kościoła łacińskiego, a mapy w porządku podziałów administracji państwowej, ich twórcy musieli zgromadzić wszystkie opisy i szkice z różnych diecezji po to, by można było stworzyć mapę województwa obejmującego zasięgiem wiele z nich. Kolejnym dyskutowanym wątkiem były dodatkowe źródła służące do opracowania map. Wskazywano, że w szkicach zawarte są liczby dymów pochodzące najprawdopodobniej z taryf podymnego z lat siedemdziesiątych XVIII w. Wiadomo również, że na wczesnym etapie prac Perthéesa wykorzystywał także relacje starostów grodowych. Interesującym wątkiem, który czeka na zbadanie, pozostają opracowania kartograficzne Franciszka Czaykowskiego (m.in. mapa diecezji płockiej i woj. sandomierskiego) oraz mapy cząstkowe Mazowsza (ziemie nurska i liwska) Perthéesa i rola, jaką pełniły w przygotowaniu map specjalnych. Sama „impresja geograficzna”, jak ją zwykł nazywać król Stanisław August Poniatowski, jest niezwykle ciekawym zagadnieniem, skupiającym w sobie wiele wątków, wciąż czekających na kompleksowe zbadanie (m.in. sprawność administracji państwowej, stan polskiej kartografii w XVIII w., w tym ludzie i ośrodki prowadzące prace kartograficzne, relacje Karola Perthéesa z królem i jego otoczeniem).

Działalność Komisji w 2023 r. rozpoczęto 23 lutego od otwartego seminarium pt. „Narzędzia cyfrowe w badaniach nad przestrzenią miast przedindustrialnych”. Spotkanie zostało zorganizowane we współpracy z Varsavianistycznym Zespołem Badawczym (VZB) IH PAN. Słowo powitalne wygłosił Maciej Janowski,

dyrektor IH PAN, natomiast o pracach prowadzonych przez VZB opowiedział Bartosz Kaliski, wicedyrektor IH PAN i kierownik Zespołu. Następnie wygłoszone zostały cztery referaty: „Wykorzystanie aplikacji INDXR w badaniach przestrzeni miejskiej Kalisza w czasach nowożytnych” (Wojciech Lis – UAM), „(Nie-)Wdzięczna rola kartografa w opracowaniu interaktywnej mapy Lublina w okresie Unii Lubelskiej (1569)” (Jakub Kuna – UMCS), „Socjotopografia Krakowa pod koniec XVIII w. z wykorzystaniem GIS” (Ewa Kaźmierczyk – UwB), „Socjotopografia warszawskiej Pragi w 1792 r. – baza danych i GIS” (Michał Słomski – IH PAN). W dyskusji padały pytania o wykorzystaną podstawę źródłową dla prezentowanych badań oraz o formy udostępnienia ich wyników. Dyskutowano również o metodach kalibracji map wieloarkuszowych i łączenia arkuszy oraz użyteczności różnego rodzaju oprogramowania GIS, wskazując na związane z tym problemy i możliwości ich rozwiązania. Podejmowano refleksje nt. zastosowania rozwiązań informatycznych w badaniach historycznych z perspektywy działań praktycznych, a nie jedynie w obszarze rozważań teoretycznych.

Pozostałe posiedzenia Komisji w 2023 r. – 18 maja, 29 czerwca i 11 listopada – poświęcone były sprawom organizacyjnym, a przede wszystkim przygotowaniom panelu na Zjazd w Białymstoku. Na pierwszych dwóch spotkaniach uczestnicy panelu wygłaszali swoje referaty (dwa podczas jednego spotkania), natomiast na trzecim prezentowali je powtórnie, już z uwzględnieniem uwag Komisji. Następnie, po kolejnych uwagach podniesionych na trzecim posiedzeniu, zostały przygotowane teksty, nad którymi otwarta dyskusja miała się toczyć podczas Zjazdu. W zorganizowanym przez Komisję Geografii Historycznej PTH panelu „Perspektywa przestrzenna w polskich badaniach historycznych” przygotowano cztery artykuły: „Wykorzystanie koncepcji statystyki przestrzennej

w historii gospodarczej i demografii historycznej” (Bartosz Ogórek – IH PAN), „Międzyprzestrzeń na przykładzie literackiej topografii Nowej Anglii” (Karolina Kwaśna – UJ), „Niepewność w kartografii historycznej” (Mirosław Krukowski – UMCS), „Możliwości analizowania danych o przeszłości z wykorzystaniem infrastruktury geoinformatycznych” (Dariusz Gotlib – PW).

Finalizacja tych przygotowań miała miejsce 19 września 2024 r. podczas Zjazdu Historyków Polskich w Białymstoku. Seminarium odbyte w ramach Zjazdu składało się z trzech części – krótkiego wprowadzenia w tematykę artykułów w wykonaniu autorów i dyskusji panelowej z uczestnictwem autorów, moderowanej przez przewodniczącą Komisji, Beatę Konopską. W dyskusji poruszono kilka wątków, z których dwa wydają się istotne z punktu widzenia celu panelu. Pierwszy z nich dotyczył istotności perspektywy

przestrzennej w badaniach humanistycznych oraz jej roli w połączeniu z perspektywą czasową. Drugi wątek dotyczył metod wyznaczania i opisu przestrzeni. Paneliści mówili o dominujących kierunkach w swoich badaniach, w których do wyznaczania i opisu przestrzeni stosują język danych, matematyki, język logiki, filozofii, algorytmów. Przybliżyli także skale i topologie (mapa geograficzna a mapa mentalna, przestrzeń realna i wyobrażona), które dominują w ich badaniach. Panel zakończyła dyskusja z udziałem publiczności. To wydarzenie zjazdowe podczas podsumowania Zjazdu zostało uznane za bardzo udane, było ono jednym z nielicznych, podczas którego nie tylko mówiono o interdyscyplinarności, ale potwierdzono ją udziałem panelistów reprezentujących różne dziedziny wiedzy. ■

Michał Gochna
(Warszawa)